

Զմայած 1988-1998թթ. Աղետի գոտու բնակչության աճին, այնուամենայնիվ, բնակչության միջին ռազարդակ հավելաճը զգալիորեն զիջում է 1985-1988թթ. ցուցանի-

² Այս և հետագա հաշվարկների հիմքում ընկած են ՀՀ Կրճակագրության ազգային ծառայության ավայրերը:

շին, ինչը բացատրվում է 1989թ. հունվարի 1-ի ընթացիկ հաշվառմամբ արդեն արձանագրված բնակչության թվաքանակի զգալի անկմամբ, որը, փաստադրեն, սահմանափակեց տարածքի բնակչության բնական աճի հնարավորությունները: 1988-1998թթ. Աղետի գոտու քաղաքային բնակչության բացարձակ թիվը մախտերկրաշարժյան թվին (սա 01. 01. 1988թ.՝ 596.300) հասել է միայն 1992թ. (596.900), այն գերազանցելով 600 մարդով: 1997թ.-ից Աղետի գոտու քաղաքային բնակչության թիվը կրկին զիջել է մախտերկրաշարժյան ցուցանիշին (1997թ.՝ 588.800, 1998թ.՝ 589.800 մարդ): Սակայն, այս անգամ արդեն բազմաթիվ գործոններին ավելացել է նոր վարչատարածքային բաժանման արդյունքում քննարկվող տարածքի վեց քաղաքային բնակավայրերի (քաղաքատիպ ավանների) վերածումը գյուղական բնակավայրերի: 1989-1991թթ. դիտվել է գյուղական բնակչության նվազման միտում: 1992թ.-ից սկսած այն անընդհատ աճել է:

1998թ. քաղաքային և գյուղական բնակչության հարաբերակցությունն ըստ առանձին վարչատարածքային միավորների փոխվել է: Ուրբանիզացման մակարդակով Շիրակի մարզն արդեն զիջել է Լոռու մարզին: Վերջինս քաղաքային բնակչության տեսակարար կշռով Աղետի գոտու մարզերից առաջինն է (67.5%): Մարզի գյուղերում բնակվում է բնակչության 32.5%-ը: Ուրբանիզացման աստիճանով Լոռու մարզը (2.08) գերազանցել է ինչպես Աղետի գոտու, այնպես էլ հանրապետության ցուցանիշը: Մարզի 1998թ. ուրբանիզացման աստիճանը բարձր է եղել նաև 1988թ. համապատասխան ցուցանիշից: Սա պայմանավորված է նրանով, որ 1988-1998թթ. քաղաքային բնակչությունն աճել է, իսկ գյուղականը՝ նվազել: Հակառակ պատկերն է Շիրակի մարզում, որտեղ քաղաքային բնակչությունը քննարկվող ժամանակահատվածում նվազել է, գյուղականը՝ աճել, ինչի արդյունքում այն ուրբանիզացման աստիճանով հայտնվել է երկրորդ տեղում (2.07), զիջելով նաև 1988թ. համապատասխան ցուցանիշին: Սա, ի թիվս բազմաթիվ այլ գործոնների, պայմանավորված է նաև նրանով, որ երկրաշարժի գոտիների զգալի մասը բաժին է ընկել Գյումրիում, և քննարկվող ժամանակահատվածում, փաստադրեն չի վերականգնվել քաղաքի բնակչության մախտերկրաշարժյան թիվը:

Քաղաքային բնակչության ամենացածր տեսակարար կշիռը 1998թ. դարձյալ Արագածոտնի մարզում է, որի՝ Աղետի գոտու մեջ մտնող գյուղերում բնակվում է բնակչության ընդհանուր թվի 79.8%-ը: Բնականաբար, ուրբանիզացման աստիճանը ևս փոքր է՝ 0.25: Այն ցածր է նաև 1988թ. ցուցանիշից, ինչը հետևանք է քննարկվող ժամանակահատվածում Արագածոտնի մարզի՝ Աղետի գոտին ընդգրկող հատվածի քաղաքային բնակչության բացարձակ թվի նվազման (քաղաքատիպ սկան Արագածը վերածվել է գյուղական բնակավայրի) և գյուղական բնակչության բացարձակ թվի աճի:

Բնակչության տեղաբաշխումը բնութագրելու համար սովորաբար օգտվում են բնակչության միջին խտության ցուցանիշից, որն արտացոլելով միավոր տարածքում բնակվողների թիվը, ըստ էության ցույց է տալիս այդ տարածքի տնտեսական յուրացվածության աստիճանը³:

1988թ. Աղետի գոտին ընդգրկող տարածքի բնակչության միջին խտությունը կազմել է 86 մարդ/քմ, ինչը շուրջ 1.3 անգամ փոքր է եղել միջին հանրապետական ցուցանիշից (116 մարդ/քմ): Մարզային բաժանումը հիմք ընդունելով, կարելի է ասել, որ առավել խիտ բնակեցված է եղել Շիրակի մարզը, որն զբաղեցրել է հանրապետության տարածքի 8.9%-ը⁴, և որտեղ բնակվել է բնակչության 10.5%-ը: Այստեղ բնակչության միջին խտությունը կազմել է 138 մարդ/քմ՝ 1.1 անգամ գերազանցելով հանրապետության միջին ցուցանիշը: Վերոհիշյալ ցուցանիշը պայմանավորված է եղել հիմնականում բնակչության թվով երկրորդ քաղաքի՝ Գյումրիում առկայությամբ: Առավել նոսր բնակչություն ունեցել է Արագածոտնի մարզը (34 մարդ/քմ), որը զբաղեցրել է հանրապետության տարածքի 6.9%-ը: Այստեղ բնակվել է հանրապետության բնակչության ընդամենը 2%-ը, ինչը, զուգորդվելով մանր և փոքր գյուղական բնակավայրերի

³ Լ. Վ ա լ ե ս յ ա ն, Հայկական ՍՍՀ տնտեսական և սոցիալական աշխարհագրություն, Եր., 1988, էջ 126:

⁴ Մարզերի տարածքի հաշվարկները կատարվել են ներկայումս նրանց կազմի մեջ մտնող մախտերկրաշարժյան միավորների 1988թ. տվյալների հանրագումարի հիման վրա: Արագածոտնի մարզի համար հաշվարկները կատարված են առանց Աշտարակի մայրիկի վարչական շրջանի:

խամեմատարար մեծ թվի հետ, հիմնականում պայմանավորել է քնակչության միջին խտության նշված ցուցանիշը: Աղետի գոտու քնակչության միջին խտությունը նախկին վարչատարածքային միավորներից գերազանցել է միայն Արթիկի շրջանը (Արթիկ քաղաքը ներառյալ)⁵ 94 մարդ/քմ: Առավել մոտ քնակչություն ունեցել է Աշոցքի նախկին վարչական շրջանը՝ 18 մարդ/քմ, որտեղ հիմնականում գերակշռում են մանր ու փոքր գյուղերը:

1998թ. Աղետի գոտու քնակչության միջին խտությունը 90 մարդ/քմ է, որը մոտ 1.4 անգամ փոքր է համընդհանուր քնակչության միջին խտությունից (127 մարդ/քմ): Բննարկվող ժամանակահատվածում Աղետի գոտու քնակչության միջին խտությունն ավելացել է ընդամենը 4 մարդով (4.6%-ով), ինչը պայմանավորված է առաջին հերթին երկրաշարժի անմիջական հետևանքներով, որի արդյունքում 1989թ. Աղետի գոտու քնակչությունը նվազել և նախաերկրաշարժյան ցուցանիշին է մոտեցել միայն 1992թ.: Դարձյալ մարդային բաժանումը որպես հիմք ընդունելով, կարելի է նշել, որ Աղետի գոտում 1998թ. և քնակչության ամենամեծ խտությունն արձանագրվել է Շիրակի մարզում (137 մարդ/քմ), որը համընդհանուր քնակչության միջին խտության ցուցանիշը գերազանցել է 10 մարդով, սակայն ցածր է եղել 1988թ. ցուցանիշից: Բնակչության խտության ցուցանիշով մարզերից ամենամոտ քնակեցված է դարձյալ Արագածոտնի մարզը (43 մարդ/քմ), սակայն 1988թ. համեմատությամբ խտության ցուցանիշն աճել է, քանի որ մարզի քնակչության քնակվածում աճը 1988-1998թթ. Սյուխասի երկրաշարժի հետևանքով չի խաթարվել:

Աղետի գոտում ամենամեծ խտությամբ ևս 1998թ. աչքի է ընկել Արթիկի շրջանը: Ամենից մոտ քնակչությունն նույն թվականին արձանագրվել է Ամասիայի շրջանում՝ 14 մարդ/քմ (1988թ.՝ 32 մարդ/քմ): Այստեղ նշված ցուցանիշը նվազել է կապված աղբքների անցման հետ, զանգվածային արտագաղթի, հետևաբար մաս շրջանի քնակչության թվաքանակի կտրուկ նվազման հետ:

Աղետի գոտու մշտական քնակչությունն ունեցող տարածքը ձգվում է 400մ-ից (Տավուշի մարզի Դեբեդաղի գյուղ) մինչև 2250մ (Շիրակի մարզի Սարազյուղ) բացարձակ բարձրությունների միջև: Ինչպես հայտնի է, լեռնային երկրներում քնակչության տեղաբաշխման տարբերությունները նկատելի են մաս ուղղաձիգ ուղղությամբ: 1988թ. դրությամբ քնակչության քաշխումն ըստ բարձրության գոտիների ունեցել է հետևյալ տեսքը. քնակչության 50.3%-ը կենտրոնացված է եղել երրորդ՝ 1500-2000մ բարձրության գոտում, որն զբաղեցնում է Աղետի գոտու տարածքի 36%-ը⁶: Նման բարձր տեսակարար կշիռը պայմանավորված է նրանով, որ այս գոտու ընդարձակ լեռնային հարթությունները բարենպաստ պայմաններ են տալիս մարդու կյանքի և հասարակական արտադրության կազմակերպման համար⁶: Երկրորդ՝ 1000-1500մ բարձրության գոտին զբաղեցնում է տարածքի 24%-ը և համեմատաբար ավելի թույլ է քնակեցված, քան երրորդը (քնակչության 35.2%-ը): Մինչև 1000մ բարձրություն ունեցող առաջին գոտում, որը տարածքով ամենամեծն է (Աղետի գոտու տարածքի 9%-ը), կենտրոնացված է քնակչության ընդամենը 11.8%-ը: Բնակչության միայն 2.7%-ն է քնակվել չորրորդ՝ 2000-2500մ բարձրության գոտում, որը, սակայն ավելի մեծ տարածություն է զբաղեցնում (22%), քան առաջինը:

Փաստորեն, Աղետի գոտում 1988թ. քնակչության կենտրոնացվածությունը ըստ բարձրության գոտիների աճել է՝ առավելագույնին հասնելով երրորդ գոտում և միայն չորրորդում է դիտվել քնակչության առավել թույլ կենտրոնացվածություն:

Բնակչության միջին խտությունն ըստ բարձրության գոտիների փոփոխվում է այլ կերպ: Առավել խիտ է քնակեցված 1000-1500մ բարձրության գոտին՝ 124 մարդ/քմ, առավել մոտ՝ 2000-2500մ բարձրության գոտին՝ ընդամենը 10 մարդ/քմ: 1500-2000մ բարձրության գոտին համեմատաբար ավելի խիտ է քնակեցված (114 մարդ/քմ), քան մինչև 1000մ բարձրության գոտին (107 մարդ/քմ):

1998թ. քնակչության քաշխումն ըստ բարձրության գոտիների ունի հետևյալ տեսքը. Աղետի գոտու քնակչության 49.3%-ը կենտրոնացված է բարձրության երրորդ

⁵ Ըստ բարձրության գոտիների՝ տարածքների առանձնացումը կատարվել է ըստ *Լ. Վալեյանի (տե՛ս Производственно-территориальный комплекс Армянской ССР), Եր., 1970, стр. 156.*

⁶ *Լ. Վալեյան, նշվ. աշխ., էջ 23:*

գոտում: Բնակչության 35.7%-ը կենտրոնացված է երկրորդ գոտում, որտեղ քաղաքային բնակչության տեսակարար կշիռն ամենամեծն է գյուղական բնակչության տեսակարար կշիռից: Այս իրողությունը, ինչպես համապատասխանում, այնպես էլ Աղետի գոտում, բացատրվում է տիրապետող թեք լանջերով, ինչը տարածքի գյուղատնտեսական յուրացվածության տեսանկյունից լրացուցիչ բարդություններ է ստեղծում: Համեմատաբար թույլ է բնակեցված մինչև 1000մ բարձրության լեռնցող գոտին (բնակչության 12.7%-ը) և ամենաթույլ բնակեցվածությունն ունի 2000-2500մ բարձրություն ունեցող գոտին (2.3%), որտեղ քաղաքային բնակչությունը բացակայում է:

Բնակչության միջին խտությունը ըստ բարձրության գոտիների փոփոխվում է հետևյալ կերպ. ամենամեծ խտությունը դիտվում է 1000-1500մ բարձրության գոտում՝ 128 մարդ/քկմ, ամենամոտրը դարձյալ 2000-2500մ բարձրության գոտում է՝ 9 մարդ/քկմ: Մինչև 1000մ բարձրության գոտին ավելի խիտ է բնակեցված (118մարդ/քկմ), քան 1500-2000մ (114մարդ/քկմ) բարձրության գոտին: Տասնամյա ժամանակահատվածում բնակչության թվաքանակի փոփոխությունն ըստ բարձրության գոտիների, պայմանավորել է նաև բնակչության խտության փոփոխությունը: 1000-1500մ բարձրության գոտում բնակչությունն ավելացել է 13.360 մարդով, ինչի արդյունքում այն զերսգանցել է նախաերկրաշարժյան ցուցանիշը, շարունակելով համարվել ամենախիտ բնակեցված գոտին: Մինչև 1000մ բարձրության գոտում բնակչությունն ավելացել է 11.471 մարդով, արդյունքում 1998թ. այն համարվել է համեմատաբար ավելի խիտ բնակեցված, քան 1500-2000մ բարձրության գոտին: Ինչ վերաբերում է 1500-2000մ բարձրության գոտուն, ապա այստեղ բնակչությունն աճել է ընդամենը 1663 մարդով, ինչը պայմանավորող բազմաթիվ իրողություններից առաջին հերթին պետք է նշել Մայիսակի երկրաշարժի անմիջական հետևանքները, քանի որ մարդկային կորուստները մեծ եղան հատկապես Գյումրի քաղաքում, որը հանդիսանում էր ավստ քաղաքային գոտու բնակչության աճն ապահովող հիմնական օջախը: Հատկանշական է, որ 1988-1998թ. բարձրության բոլոր գոտիներում բնակչության թվաքանակն աճել է և միայն չորրորդ գոտում է այն նվազել, ինչը հիմնականում բացատրվում է այդ գոտու որոշ բնակավայրերից, հատկապես Ամասիայի աղբրեջանարնակ գյուղերից բնակչության անվերադարձ միգրացիայով, ինչի արդյունքում նվազել է նաև բնակչության խտության ցուցանիշը:

Փաստորեն, տասնամյա ժամանակահատվածում Աղետի գոտու բնակչության թվաքանակի փոփոխություններն իրենց արտացոլումն են գտել բազմաթիվ ցուցանիշներում. քաղաքային և գյուղական բնակչության հարաբերակցություն, բնակչության խորհրդանշական և ուղղահայաց տեղաբաշխման ցուցանիշներ, բնակչության միջին խտություն և այլն: Միաժամանակ, նշված փոփոխությունների պատճառների դիտարկումը հնարավորություն է տալիս արձանագրել, որ դրանց մի մասն ուղղակիորեն պայմանավորված է 1988թ. դեկտեմբերի երկրաշարժով: Մասնավորապես, որոշ բնակավայրեր, այդ թվում՝ Գյումրին, քննարկվող ժամանակահատվածում չեն վերականգնել բնակչության նախաերկրաշարժյան թիվը: Բնական է, որ այս իրողությունն ազդել է և՛ մարզի բնակչության միջին խտության, և՛ քաղաքային բնակչության տեսակարար կշռի ցուցանիշների վրա: Միաժամանակ, բացի այս հիմնական գործոնից, կարևոր են նաև քաղաքական, ամենական և բազմաթիվ այլ գործոններ: Այսպես, 1988թ. աղբրեջանցիների անվերադարձ միգրացիան ազդել է ինչպես Ամասիայի շրջանի բնակչության միջին խտության, այնպես էլ 2000-2500մ բարձրության գոտու բնակչության խտության ցուցանիշների վրա: Այսինքն, բնակչության տեղաբաշխման առանձնահատկությունները և փոփոխությունները դիտարկելիս հարկավոր է հաշվի առնել, որ դրանք փոխկապակցված ու փոխադասարանվորված գործոնների ամբողջական համակարգ են, և դրանցից մայրնիսկ մեկի փոփոխությունը կարող է ազդել ողջ համայնի վրա:

ОСОБЕННОСТИ РАЗМЕЩЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ЗОНЫ БЕДСТВИЯ В 1988-1998гг.

Резюме

Н. Гавриелян

Вследствии Спитакского землетрясения 1988 года по результатам текущего учета на 1 января 1989 года в Зоне Бедствия имел место резкий спад численности населения,

который, сочетаясь с влиянием социально-экономических и политических преобразований, привел к изменениям динамики численности населения, удельного веса городского и сельского населения, показателей размещения населения, которые уже накладываются в Зоне Бедствия. В частности, в некоторых населенных пунктах, в том числе в Гюмри, в рассматриваемый период не была восстановлена численность населения до землетрясения. Это повлияло и на показатели средней плотности населения Ширака и удельного веса городского населения. В то же время в 1988г. безвозвратная миграция азербайджанцев Амасийского района повлияла на показатели плотности населения как Амасия, так и высотного пояса от 2000 до 2500м над уровнем моря.